

УДК 159.922.73

РОДИННІ УРОКИ ЖИТТЯ

С. Ладивір, Інститут психології

імені Г. С. Костюка

НАПН України

АНОТАЦІЇ

Предметом розгляду статті є проблема гуманно-особистісного підходу до дитини в системі дошкільного виховання. Охарактеризовано процес становлення ціннісних орієнтацій дитини в системі внутрісімейних взаємин.

Ключові слова: дитинство, розвиток, гуманно-особистісні взаємини, родинна педагогіка.

С. Ладивір

СЕМЕЙНЫЕ УРОКИ ЖИЗНИ

Предметом рассмотрения в статье определена проблема гуманно-личностного похода к ребенку в системе дошкольного воспитания. дана характеристика процесса становления ценностных ориентаций ребёнка в системе внутрисемейных отношений.

Ключевые слова: детство, развитие, гуманно-личностные отношения, семейная педагогіка.

S. Ladiyvir

FAMILY LESSONS OF LIFE

The article of consideration of the article is a problem humanely personality to going near a child in the system of preschool education. Becoming the valued orientations of child is described in the system of vnutrisimeynikh mutual relations.

***Key words:** childhood, development, humanely personality mutual relations, domestic pedagogics.*

Актуальність. Наскрізною **ідеєю** всіх наукових творчих пошуків лабораторії психології дошкільника в період завідування нею Вірою Кіндратівною Котирло була ідея гармонійного поєднання зусиль всіх відповідальних за долю Дитинства. З кожним новим окремим дослідженням, здійснюваним під її керівництвом, ми все глибше занурювались в Світ Дитинства, усвідомлювали нові грані його чарівної унікальності, часом загадкової структурної будови, незвичних «антинаукових» витворів дитячої поведінки. Періодами здавалось, що ми все менше розуміємо дошкільнят, знаходимось десь над ними... Все частіше ми замислювались над проблемою: яким має бути втручання дорослого в процес становлення нової особистості; що має право собі дозволяти дорослий; як він повинен це здійснювати, щоб не зашкодити дитячій душі? Так поступово викристалізовувались складники гуманно-особистісного спілкування, яке ввібрало в себе кращі традиції світової і вітчизняної психолого-педагогічної класики (Я. Коменського, Я. Корчака, К. Ушинського, В. Сухомлинського, Г. Костюка, О. Запорожця).

Надзвичайно цінним для нас був період творчих пошуків, **метою** яких було перш за все усвідомлення сутності (смислів) основ гуманно-особистісного підходу до дитини. Все це здійснювалось на достатньо широкомасштабному полі експериментальних досліджень, що і дозволило науково обґрунтувати модель гуманно-особистісної взаємодії в системі дорослий – дитина, дорослий – дорослий, дитина – дитина, дитина – дорослий в період дошкільного дитинства.

Вектор творчих пошуків лабораторії і сьогодні такий же стабільний, Ми поступово прагнемо заповнювати наявні пустоти Царини Дитинства, керуючись гаслом «Дитина замовляє розвиток». Маємо чітко **науково обґрунтувати психолого-педагогічні умови**, за яких виховний процес охоплює цілісну особистість дитини і самою організацією життя спрямовує розвиток і

саморозвиток вільної особистості дитини. В результаті нами змодельована технологія життєзабезпечення в умовах освітнього дошкільного закладу. Основним її двигуном є психолого-педагогічне проектування взаємодії дорослого з дитиною. Адже, як стверджував Ш.Амонашвілі, серцем живого педагогічного процесу є спілкування, саме воно визначає якість виховного впливу.

Виклад основного матеріалу статті. Чільне місце серед наукових пріоритетів займає проблема родинного виховання. Адже саме сім'я є тим осередком, де пробуджуються всі багатства дитячої природи. Сім'я споконвіку мала за мету готувати дитину до добра, милосердя, любові у взаєминах з оточуючим світом. Дитина не народжується доброю чи злою, вона поступово, залежно від середовища, в якому зростає, якому впливу піддається, стає такою чи іншою.

Саме дошкільні роки є тим періодом, коли дитина починає засвоювати (часом ще і не усвідомлюючи цього) загальноприйнятий в її соціальному оточенні (сім'я і родина перш за все) модус емоційно-оцінних ставлень. Це і слугує фундаментом для вироблення первинних моральних орієнтацій, звичок до певного типу реагування на перебіги поведінки оточуючих, поступово формується і відповідне ставлення до власних дій, свого Я, починає вибудовуватись індивідуальний спосіб само ставлення, самовизначення і в результаті самореалізації. Зрозуміло, що лише згодом це висвітлиться у формі моральної соціально-психологічної потреби особистості. Ось чому так важливо, щоб вже з перших кроків самостійного життя, саме в оточенні люблячих близьких дорослих виробляти в малюка звичку придивлятись до людини, яка поруч, слідкувати за її діями, називати їх, характеризувати їх спрямованість на інших, акцентувати увагу не позитивному емоційному супроводі проявів приязного, доброзичливого ставлення один до одного.

Варто нагадати, що дитині від природи властиве стремління до дорослішання, яке на перших порах невід'ємне від джерела розвитку. Ми звикли вважати, що дитина виявляє «стихійне» прагнення до розвитку і не

помічаємо, що розвиток потенційних природних можливостей здійснюється в процесі подолання тих чи інших перешкод.

Поступово в цьому процесі виділяється чітке стремління дитини бути схожим на дорослого, а часом і цілком поглинає всю активність малюка. Зрозуміло, що це породжує цілу низку ускладнень у взаєминах дитини з оточуючими. З одного боку близькі дорослі не можуть не тішитись досягненнями свого чуда («Ой, Андрійку, ти як дідусь будеш майструвати?! Молодець який...» - і обережно мама обмежує «самостійність» майстра. «Натуся, ти теж хочеш обід готувати нам? Буде мабуть гороховий супчик, так? Давай допоможу зібрати горошинки», - і знову делікатне обмеження дії джерела активності.), але змушені діяти в спосіб, якого вимагає материнська турбота.

А чого ж вимагає природа дитини? Якщо просто замислитись над змістом і характером поведінки малюка, неважко здогадатись, що варто не просто враховувати підмічені особливості, щоб застерегти його від різних неприємностей (що конче важливо), а й водночас прагнути вибудовувати свої з дитиною стосунки в такий спосіб, щоб сприяти оптимальній реалізації потенційних можливостей дитини. Це є важливий закон природи: організовувати життєдіяльність дитини так, щоб вона задіювала свої можливості для постійного долаття посильних перешкод, відкриваючи до життя все нові і нові свої можливості. Ось тому створення ситуацій для частого співвідношення, порівнювання дитиною себе з іншими, обов'язковий супровід мовленнєвими висловлюваннями і емоційним оформленням поступово формує у дитини усвідомлення близького дорослого як цінності для себе і водночас зароджує почуття власної гідності у взаєминах з ним. Активізується механізм наслідування, який в свою чергу мобілізує і підсилює весь ланцюжок всіх актуальних і потенційних можливостей дитини. Це і є те плідотворне поле взаємоповаги і любові, де лише і може по-справжньому зародитись міцний фундамент торжества добра і справедливості як основи моральної досконалості майбутньої особистості. І важливо підкреслити, що цим полем є сім'я, де дитина з'являється на світ і зростає в аурі батьківської любові і тепла, сім'я, яка

має стати найціннішим для дитини храмом, який дарує щохвилини відчуття абсолютної захищеності, доброго, облагороджувального оточення близьких людей, які своїми діями стверджують в дитині право на дорослість, хочуть і прагнуть бачити в ній маленьку особистість, відповідно будуючи весь процес спілкування з малям. Саме дитяча природа вимагає з перших днів спілкуватись з нею «на рівних». Скептик відразу заперечить:»Що вони розуміють у ваших дорослих висловлюваннях?» А даремно більшість дорослих не замислюються над тим, що в такий спосіб саме вони застабілізовують у власній поведінці штамп ставлення до дитини, як до малої, безправної, підлеглої цілком їх волі істоті. Вони ж дорослі переконані в тому, що знають і все роблять для того, щоб дитина нормально зростала.

Ось, наприклад, дві картинки з життя малюків у люблячій сім'ї.

Мама готує дитину до виносу на холодний відкритий балкон на денний сон. Мишко пручається, не хоче одягатись. Мама старається швидко все робити, примовляючи:»Ой, який ти вже великий у мене, а сильний! Ось давай сюди рученята...Молодець, допоміг мамі, тепер ніжки заховаємо, ось так. Ну, не сердься так. На дворі сильний мороз, маємо сховатись в цю теплу хатинку, щоб нічого не змерзло. Будеш солодко спати і виростатимеш швидко. Ну вже заспокойся, все гаразд. Бачиш, який молодчина.»

Така ж ситуація, лише мамин супровід інший.»Так, крутько, давай швиденько вдягаємось.Ти ще маленький, маєш гарно вкutatись, щоб було тепло. Всі маленькі сплять закутані, ось так, не висовуй ручку, ховай її. Все, заспокоївся, лягаємо в коляску, в ротик пустишку – і спати».

Не важко помітити різницю в цих двох способах відношення до дитини: один ґрунтується на усвідомленні «Ти ще маленький...», а другий – «Ти ж маєш зрозуміти, що так потрібно, щоб стати дорослим.» І дуже скоро (дітки, як відомо, ростуть надто швидко) вже і дитя починає усвідомлювати, що до нього ставляться, як до рівного, утверджують щоразу його ж впевненість в цьому, довіряють все більше свободи, дозволяють бути поруч, долучають до своїх дорослих справ. І, зрозуміло,дещо інша ситуація створюється там, де царить

оцінне ставлення «Ти ще маленький!» Навіть, коли це супроводжується батьківською любов'ю, воно суперечить принципам гуманно-особистісного ставлення. Досить лише того, що дитину на довгий час позбавляють права на дорослість, якої дуже скоро самі ж батьки будуть від неї вимагати.

Ось тому ми і підкреслюємо, що сама природа вимагає від нас, дорослих, організовувати життєзабезпечення дитини в перші роки життя в такий спосіб, щоб вона могла відчувати себе дорослим там, де вона цілком ще дитина. Це є важливим складником почуття батьківської відповідальності. Показником тут служить прагнення дитини бути разом з дорослим, який і забезпечує їй відчуття дорослості, причетності до дорослого життя.

Останнім часом серед проблем, з якими звертаються до психологів батьки й педагоги старших дошкільників і молодших школярів, чільне місце посідає проблема агресивних проявів у поведінці дитини. Ознаки такої поведінки проявляються в сім'ї досить рано, проте на них ми, як правило, особливо не реагуємо, вважаючи такі реакції цілком закономірними для маленької дитини, а часом і зовсім позитивними показниками: дитина надто швидко втрачає інтерес до нової іграшки (різко кидає, стукає нею, відламує окремі деталі — а не пильно придивляється до її будови, намагається відкрутити складові частини, зазирнути всередину); різко і голосно реагує на найменші негаразди, виявляє прояви істеричних реакцій на заборону дорослого (на невиконання вимоги дати іграшку під час прийому їжі малюк різко змітає зі столу тарілку з їжею, а не, скажімо, наполегливо вимагає свого; спроби падати на підлогу і голосно плакати; у відповідь на заборону залізати на тумбу, малюк хапає предмет, який потрапляє під руку, і жбурляє його або зі злістю рве книжку, яка потрапила на очі). Зрозуміло, що ми зупиняємо подібні дії дитини, проте частіше не замислюємось над ними серйозно, а лише констатуємо, що у дитини рано «проявляється характер».

Як доводить світова практика, в проблемі запобігання виникненню, розвитку і набуттю деструктивних форм агресивної поведінки дитини вагома роль відводиться вихованню в сім'ї. Загальну вимогу можна виразити так:

кількість і якість любові і тепла, які отримує малюк з моменту появи на світ (а цілком імовірно, що й задовго до цього). Йдеться про годування маминим молоком, максимально тривале спілкування з мамою, його зміст і характер. Скажімо, наприклад, якщо в таких іграх-забавах у моменти спілкування переважатимуть ігри типу «Баран-баран-буц!», «Іде коза рогата за малими дитинчатами...». А в ситуаціях, коли малюк, не розрахувавши траєкторію, вривається в щось тверде і голосно плаче, типовою є реакція дорослих: «Ой, Оленьку стілець вдарив!» Ну-ну-ну поганий стіл! Поб'ємо його і засунемо в куток!», де, хоч і в «малій» формі, пропонуються способи жорстокої розправи з партнером, то варто замислитись над тим, що можемо посіяти в душі дитини, яка, як губка, жадібно вбирає все. У цьому ж ланцюжку можна аналізувати і перші заборони — вимоги дорослих: чи переважає в них доброта, лагідність і позитивні емоції, чи суворість і елементи залякування типу «Ну-ну-ну! Я посварю його!», «А як я тебе вдарю?!», «Он Бабай іде, він тебе забере», «Я не люблю Таню, вона бяка».

Цільові спостереження стверджують, що такого типу припинення проявів агресивності в поведінці дитини не зменшують їх кількості, характеру і форм вияву, а навпаки, все зростає поступово з віком малого (як і форми реакцій близьких дорослих). Так само розвиваються події з проблемними особливостями поведінки дітей і в сім'ях, де батьки дітей раннього віку байдужі до виявів агресії своїх чад.

Спокійна доля чекає лише ті родини, де змалечку, з перших проявів деструктивної поведінки доброзичливо і з любов'ю відшуковують способи, як навчити дитину вгамовувати спалахи енергії, які ще лише схожі на агресію.

Головне тут зрозуміти, що подібні сплески поведінки таких дітей — це зовнішній прояв їх внутрішнього стану, стану певного дискомфорту. І тоді зрозуміло для близької людини, що малюк потребує допомоги, співчуття, чуйності, ласки і т.п. Запорукою успіху тут є те, щоб дорослий був завжди поруч з дитиною, помічав виникнення «загрозливих» ситуацій і приходив на допомогу, гасив тим самим можливі спалахи гніву «активного діяча». І навіть

коли пропускаємо момент «пожежі», то у відповідь у жодному разі не незадоволення і гнів, а терпіння, лагідність, розуміння, співчуття і на цьому тлі спокійний розбір всього, що сталося.

Зрозуміло, що перш ніж міркувати над тим, як зарадити проявам агресивної поведінки дитини, слід розібратись в причинах, які служать ґрунтом для агресії. Причини виникнення агресивних проявів поведінки можуть бути різні, найчастіше це своєрідний «букет», де кожна нова складова додає сил.

Поширеною є думка, що виявляти гнів непристойно. Зрозуміло, що в стосунках з дітьми дорослі всіляко припиняють такі моменти. Побутує думка, що найкращим методом боротьби з агресією є всіляке припинення її з перших проявів. При цьому забуваємо святу закономірність — зло породжує зло, а агресія — агресію. Тому і виходить: що активніше батьки придушують прояви агресивної поведінки дитини, то глибше такі прояви вкорінюються і можуть стати супутниками впродовж довгих років. Є і протилежна думка: не звертати увагу на прояви агресії дитини в ранні роки життя і та біда минеться сама собою, дитина подорослішає. Практика свідчить, що і це неправильна позиція. Дитина крок за кроком впевнюється в тому, що її реакція на певні ситуації життя є цілком правильною. Дитина росте, її примхи складнішають, реакції теж серйознішають і поступово набувають ознак справжньої агресії, і це стає вже звичкою дитини. Варто замислитись над такою поширеною установкою і спробувати її конструктивно відрегулювати. Найперше – визнати за дитиною право гніватись. Підтримуючи це право дитини, дорослий предметом уваги робить те, що викликало таку реакцію дитини. Важливо тут вміти побачити предмет гніву з позиції самої дитини, щоб погасити силу гніву, допомогти малому по-іншому поглянути на ситуацію, підказати іншу її оцінку, «зручнішу» для дитини. Тому саме з перших кроків виявлення дитиною свого «Я» дорослі мають бути уважними до перших паростків дитячого гніву, лагідно знімати його накал і щоразу збагачувати досвід малого долати перешкоди. А водночас у своїй поведінці батьки мають передбачати ситуації, що породжують відповідну поведінку дитини, змінювати свою тактику, демонструвати свою повагу до «Я»

дитини, не пригнічувати неприємні «недопустимі» прояви поведінки дитини, а пропонувати інші, адекватні ситуації, але гуманні стосовно оточення.

Зрозуміло, що значно простіше «відбити» в дитини охоту проявляти агресію стосовно близьких дорослих в сімейному колі. Часто це вдається, виробляється відповідний стиль стосунків, батьки задоволені своїм вихованням.

Здатність робити добро чи зло не притаманна дитині від природи – вона виробляється при житті. Це основа людської культури, й закладається вона від народження (якщо не з моменту зачаття), формуючись протягом перших семи років дитинства. Виховання юної душі – справжнє мистецтво, яке має ґрунтуватись насамперед на ідеї добра. Добро має увійти в голову і в серце дитини з першими проблисками свідомості, з першими уявленнями і думками про навколишній світ. Малюк уже на початку свого життя усвідомлює, що в світі є добро і зло. А там, де є зло і несправедливість, є причина зла.

Ми звикли до порад виховувати дитину на позитивних прикладах, оберігати її від горя, неприємних подій тощо. Але це не означає, що дитина до певного рівня розвитку свідомості лише споживач добра. Слід вчити бачити добро і виробляти відповідне ставлення до нього. Саме вчити і виробляти. Вчити дивитися і помічати добро в повсякденному, часом дрібному, схвально оцінювати тих, хто його робить, викликати позитивні емоції на добрий вчинок і прищеплювати звичку (як основу потреби) дарувати добро рідним, друзям, знайомим, просто людям.

Ідея добра має стати часткою душі кожної дитини. Саме тоді вона увійде у думки, погляди, переконання, стане тією міркою, за допомогою якої будуть оцінюватися людські стосунки. Щоб людина стала поганою, до цього не треба докладати зусиль, а от зробити її хорошою – то складна, тяжка і тонка праця. Зло виростає з елементарного морального невігластва, з етичної неграмотності, з того, що з перших кроків життя не була досягнута азбука людської культури.

Не варто сподіватися, що дитина сама навчиться добра, якщо живе в культурній сім'ї. Природну здатність мають лише одиниці, а решті потрібна емоційна наука. Це і є сімейна школа добра, де діти вчаться шанувати, любити не на словах, а в конкретних вчинках.

Одним з важливих складників у цьому процесі є вироблення у дитини навичок розпізнавання і регулювання емоцій, насамперед негативних. Дуже рідко агресивна дитина визнає свою агресію, вона переконана, що всі оточуючі агресивні до неї. На перший погляд логіка її доказів дуже вмотивована. Проте переконливим є те, що малі діти не здатні адекватно оцінювати ані свій стан, ані стан оточення. Не важко помітити, що емоційний досвід таких дітей надто бідний. Вони не здатні визначати ні чужі, ні власні емоції. Такі вміння у дітей слід спеціально розвивати. Це мають бути прицільні спокійні розмови про те, що відчуває дитина в тій чи іншій ситуації, а які емоції у інших учасників цих подій. Приводом для таких бесід мають бути різноманітні сутички, в які потрапляє дитина в спілкуванні в колі сім'ї, з однолітками в дитячому садку чи на прогулянці в компаніях. Корисно аналізувати ситуації з прочитаних творів, сприйнятих у реальному житті чи то з телевізора. Головне – давати дитині можливість спокійно вільно висловити свою оцінку, своє ставлення, своє розуміння. Не поспішайте зі своїми оцінними судженнями з приводу почутого від малого. Краще зрозумілою дитині мовою висловити свою думку, деталізуючи її. Схиляти дитину до своїх цінностей слід обережно і поступово. Навчати замислюватися над власним внутрішнім станом у певні моменти, розуміти їх причину і наслідок, спокійно описувати свої почуття словами, добирати потрібні визначення, синоніми. Поступово привчаємо дитину розуміти емоційний стан іншого, співвідносити його з ситуацією. Такий досвід має стати ґрунтом для вироблення звичок вгамовувати свій негативний стан, для усвідомлення, скажімо, правила: «Мене дратують, а я не дратуюсь».

Крок за кроком дитину потрібно переконувати в тому, що набагато приємніше стримати себе, не зірватися, не скоїти якоїсь дурниці і порадіти за себе. У пригоді стане і власний приклад: що робить дорослий, коли дуже

розлючений чи ображений. Корисно спеціально продемонструвати свою поведінку в подібних ситуаціях: «Андрійку, мене образили дуже. Я сама побуду в кімнаті», «Я не буду зараз їсти, я маю прийняти душ, бо дуже сердита», «Тато знервований, у нього на роботі неприємності, не займай його», «Не звертай уваги на Оленку, вона зараз роздратована, хай заспокоїться». «Не ображайся на Сашка, ти невчасно до нього прийшов, він сердитий зараз, хай охолоне трохи», «Мама не може зараз з нами піти, вона нервується, їй треба побути самій вдома. А ми поки підемо в магазин».

Зрозуміло, що така наука з розпізнавання емоційного стану і керування ним матиме успіх лише за умови терплячого, систематичного, тривалого повторення. Дорослі мають бути готовими до того, що часом дитина досить тривалий час ніби залишається «глухою» до їх пояснень-порад. Тут варто згадати: «Вода камінь точить». Кількість обов'язково перейде в якість. Лише не показувати свого роздратування, а терпеливо прохати висловити всі свої незадоволення, вимоги і т.ін., доброзичливо витлумачувати свою поведінку. І зрештою, треба вірити у правильність своїх намагань – і успіх не за горами.

Особливо такий досвід потрібен дітям непосидючим, невірноваженим і схильним до емоційних сплесків і агресивних дій. Саме досвід співчуття рідній людині допоможе швидше осмислити емоційний стан того, на кого спрямовано негативну енергію, а згодом і стримати потяг зашкодити об'єкту роздратування, «змінити гнів на милість». Зрозуміло, що це вдається тоді, коли поруч вчасно є дорослий – друг і наставник. Знову ж, варто пам'ятати, що не всі одразу всього навчаються. А що більше дитина схильна до «вибухів» у поведінці, то складнішим буде научіння емпатії. І тут побажання близьким у родині знову вже відоме: у жодному разі не зриватися на звичку звинувачувати бешкетника у всіх смертних гріхах. Вже лише викладеного тут цілком достатньо, щоб зрозуміти: надто важливим є характер поведінки в сімейному колі близьких дорослих. Для становлення характеру всіх без винятку дітей, а особливо тих, які дуже схильні до емоційних сплесків, це має особливе значення. Варто пам'ятати, що в перші роки життя наслідування є чи не

найсильнішим способом наuczіння в багатьох аспектах. А близькі дорослі є ще й безконтрольні зразки для наслідування. (Так мама сказала! Це тато так велів!)

Існує жорстка залежність між ставленням дорослого до дитини і ставленням дитини до нього. Чутливість і чуйність виховуються чутливістю і чуйністю. І ще, дитині з перших кроків треба спеціально звертати увагу на прояви уваги, турботи, щедрості у стосунках у родинному колі. Лише діти, які проходять таку сімейну школу гуманних почуттів, здатні набути надійний імунітет проти жорстокості, байдужості, емоційної глухоти. Зустріч зі злом на життєвому шляху, коли поруч люблячий дорослий, має духовно загартовувати дитину.

На жаль, у реальному житті більшість дітей дістає інші уроки. Вони не лише не бачать у стосунках людей уважності, чуйності, а й стосовно себе відчують більше байдужості, невдоволення, роздратування і навіть жорстокості. Візьмемо такий банальний приклад; всім відома схильність малих дослідників заглядати у всі шпаринки в домі, все повитягати, добратись до суті і т.д. І коли вдається вловити вдалий момент і досягти мети, у відповідь – грубі окрики, шарпання, стусани і ніяких пояснень. Або ж інша ситуація: як домагаються дорослі слухняності, як часто при цьому малий роздратований. Зверніть увагу на те, хто перший виявляє впертість: малий чи дорослий. Дитина відповідає впертістю на впертість. І так крок за кроком породжується агресивна впертість. От і виходить, що ми, дорослі, часом не замислюємося над тим, що зерна агресії засіваємо в душі власної дитини тоді, коли милуємося її «розвагами» («Он поганий дядя, забрав м'ячик в Олі! Ми його поб'ємо!») або глушимо в зародку почуття власної гідності малюка («Ой-ой-ой! Надув губи! Який образливий! Чи не зарано?»)). А варто пам'ятати, що ті зерна рано чи пізно проростуть, дозріють і проявлять себе у відповідній ситуації. І все ж найпершою це відчує сім'я, навіть якщо спочатку біду помітять за її межами. Адже відповідальність батьків за своїх дітей – категорія вічна. І щоб не доводилось вишукувати винуватців у бідах власної дитини у складнощах життя, об'єктивних його порогах, в його жорстоких часом законах, маємо

закарбувати закон природи. Коли йдеться про становлення дитячої особистості, коріння її гуманізму знаходяться саме в сім'ї, проростають і зміцнюються тоді, коли навколишнє життя ще не справляє на дитину вирішального впливу. От чому батьки і тільки батьки відповідальні за дитячу жорстокість. Серце дитини чутливе і до добра, і до зла, Але, щоб утвердити добро, треба докласти багато зусиль, зуміти запалити в дитячій душі незгасимий вогник краси людського життя і міжособистісних стосунків. А зло утверджується само, досить лише байдуже поставитися до дитячих турбот, вчасно не навчати добрих вчинків.

Важливо, щоб з перших років життя дитина не лише знала і пам'ятала, що таке добро і зло, а відчувала й переживала в самій собі прагнення до добра, правди, краси – і, навпаки, непримиренність до зла, неправди, потворності. Справжнє виховання полягає в тому, щоб постійно відбувалася внутрішня робота думки і серця. Лише за таких умов в дитячій душі здатне зародитись святе і непорушне осереддя людської моралі, яке зможе стати зародком імунітету проти зла і засобом духовного гарту.

Моральні цінності – це не просто слова, це реальне життя, де синхронно працює розум і серце, це реальні радощі і страждання.

Майстерність і мистецтво індивідуального підходу до дитини і виявляється в здатності пробудити в дитячій душі, в дитячому серці прагнення бути красивим, добрим, люблячим для близької людини.

Потаємний духовний світ дитини дуже своєрідний, індивідуальний. Дитина відчуває серцем. Як уловити, що вона відчуває? Як говорив В. Сухомлинський, у кожного в серці своя струна. Здатність почути її звучання і на її лад настроїти своє слово – ось висота майстерності виховання.

Бажано, щоб змістом духовної діяльності стали не відірвані від реального життя ситуації, мрії, злети фантазії, а конкретні роздуми про те, чим живуть близькі люди (в родині, в дитячому садку), що їх хвилює, тривожить,радує. І головною метою тут є пробудження благородних почуттів: вдячність, співчуття, задоволення і радість від власного вчинку,ініціативні прагнення

благочинних дій. Ці перші дитячі справи добра іншому мають стати високосортними зернятками добра, краси, які і дадуть життя духовному джерелу в дитячій душі. А от живою водою для цього зернятка має стати слово дорослого.

Важливо пам'ятати, що це дуже тонка справа, суто індивідуальний процес. Тут зовсім неприпустимі регулятивні прийоми, контроль і аналіз результатів тощо. Ідея добра не любить голосно кричати про себе, добро – дуже скромно і соромлива річ, підкреслював В. Сухомлинський. Справжня мудрість виховання полягає в тому, щоб утверджуючи ідею добра, вміти менше говорити про добро, менше давати клятвенних обіцянок. Древні мислителі стверджували, що думка входить в нашу душу через ворота почуттів. Життя утвердило цю закономірність. До того ж почуття виникають не самі по собі і не за регламентом. Потрібна робота думки, роздуми з приводу життєвих ситуацій – лише тоді виникають справжні почуття, а не почуття-метелики. Дихати в унісон з дитиною, відчувати її настрій, пориви душі, розуміти і поважати їх. Ми маємо усвідомити значимість індивідуальних бесід окремо з дитиною на теми добра, краси людських відносин. І тут справа не в кількості і якості інформації, не в тих красивих пафосних словах, які добирає дорослий а швидше в тому чи зуміє він цими словами інтонацією тембром голосу та іншими емоційними складниками сколихнути в дитячому серці адекватні почуття, які супроводжуватимуть процес діяльності, і реалізована на благо інших добра справа наповнить дитячу душу гордістю за самого себе. Це створює ситуацію, коли дитина здатна розділити радість ближнього. Можливо це і є зародки справжнього щастя.

З раннього дитинства взаємини з дитиною слід вибудовувати в спосіб, коли дитина знаходиться під впливом благородних справ, переживає задоволення від власних дій гордість за саму себе, а не за похвалу дорослого. Лише за таких умов можна сподіватись, що ідея добра стане невід'ємною частиною дитячої особистості, стане невід'ємною частиною дитячої особистості, стане, нарешті, тією міркою, з якою дитина і буде пояснювати і

оцінювати людські взаємини. Саме такий фундамент і зобов'язані ми закласти в душі і серці кожної дитини вже в перші, дошкільні роки життя і лише за таких умов можемо сподіватись, що ці крихітки моральності будуть цеглинками в становленні моральної серцевини особистості – моральної чистоти, благородства, непримиренності до зла.

Як засвідчують наші експериментальні дані для батьківської аудиторії абсолютно зрозумілим є ключовий вираз «любов до дитини». А от повага, партнерство, толерантність, терпимість емпатія і т. ін.. – це «з дорослих стосунків». В правильності такого підходу ніхто не сумнівається.

Не викликало і особливих роздумів запитання: «Хто до кого має адаптуватись: дорослий до дитини, чи навпаки?» Навскидку (без обмірковування) більшість схилилась до думки, що батьки мають якомога раніше виховати дитину слухняною, порядною і т. ін.. І навіть не зупинило застереження, що, мовляв, «...у кожній сім'ї свій «устав»». Відбулись висловлюваннями на кшталт «Ніхто не хоче дитині гірше. Всі мріють її зробити щасливою, хай і кожен на свій лад.»

Формуючи власні висловлювання, дорослі поступово самі засумнівались в правильності такого підходу. Щоправда, це були батьки, чийі діти виявляли «незручні» вияви поведінки: впертість, непосидючість, емоційну вразливість, сором'язливість, чітко виявлений флегматик чи холерик у батьків з протилежним темпераментом.

Вони, якщо й не володіли вмінням самі, то принципово погоджувались на необхідності розуміння індивідуальних особливостей нервової системи і власне поведінки дитини. Їх в цьому життя переконало. Спокійні етичні бесіди, розмірковування «з приводу», на тему, на запитання дитини тощо – вкрай рідкісне явище в спілкуванні дитини-дошкільника з дорослими. «Відкриттям» для батьків були і дитячі «мудрі» висловлювання, оцінні судження з приводу їх власних взаємин, переживань, очікувань.

При цьому поки що думка про необхідність вчитись вміню розуміти емоційний стан дитини, вміню «читати» поведінку дитини, аналізувати її, вичленовувати причину і лише тоді замислюватись як адекватно реагувати, лишається декларативною. Є бажання отримати готові рецепти на кожну свою проблему. Видно ті для сучасних батьків справедливим є твердження Ж.-Ж.Руссо, що головною помилкою батьків є бажання, щоб дитина зробила зусилля з простого почуття обв'язку, з шани до вимоги абстрактної дисципліни. А при цьому забувають: дитина ще не доросла людина і в неї зовсім інші цінності, ніж у дорослих. Адже домінуючою потребою дитини-дошкільника є потреба у схваленні і позитивному емоційному прийнятті, бути улюбленою, бажаною, визнаною батьками.

Для реалізації цих дитячих потреб необхідно створення в родинному колі простору взаємної любові, батьківської любові. А вона, як відомо, за смисловим наповненням означає: віру в дитину і довіру до неї; радість і задоволення від спілкування з нею; безумовне прийняття, визнання індивідуальності і орієнтацію на неї; знання і врахування її базових потреб і інтересів.

Така батьківська любов і дорослого обдаровує тією «дитячістю», про значимість якої наголошував ще К.Ушинський, називаючи її «мудрою дитячістю». Саме вона є джерелом готовності душі розв'язувати щиро із захопленням важливі питання життя. Душа дивиться на світ тими ж дитячими допитливими очима, готова приймати нові переконання, якщо усвідомить їх смисл. Вічно нестаріюча дитячість душі є найглибшою основою справжнього самовиховання людини і виховання дитини. Якщо дитина перестає бути дитиною, вона перестає бути і людиною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Е.Е. Психологические проблемы детей дошкольного возраста / Е. Е. Алексеева. — СПб. : Речь, 2006. — 224 с.
2. Гуманістична психологія: антологія / [за ред. Р. Трача, Г. Балла]. — К. : Пульсир, 2001. — 252.с.

3. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. — К. : Вид. ТОВ «КММ», 2006. — 240 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибр. твори: в 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. — К. : Рад. шк., 1977. — 670 с.
5. Общение и его влияние на развитие психіки дошкільника / [под ред. М. И. Лисиной]. — М. : Педагогика, 1974. — 231 с.
6. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. — К. : Рад.шк., 1985. — 312 с.